

ІНСТИТУТ АГРАРНОЇ ЕКОНОМІКИ

На правах рукопису

ГРУШКО Віктор Іванович

ПРОБЛЕМИ СТРУКТУРНИХ ЗМІН В
АГРОПРОМИСЛОВОМУ КОМПЛЕКСІ УКРАЇНИ
/теоретико-методологічні та прикладні
аспекти/

Спеціальність 08.00.05 - Економіка, планування
і організація управління народним
господарством та його галузями

А в т о р е ф е р а т

дисертації на здобуття вченого ступеня
доктора економічних наук

В. Грушко

Київ - 1993

00815155 (P)

ЖБ 27.388

Робота виконана в Інституті аграрної економіки

Науковий консультант - доктор економічних наук, професор,
академік Української академії
аграрних наук САБЛУК

Офіційні опоненти: Петро Трохимович
доктор економічних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки
України БУГУЦЬКИЙ -

Олексій Андрійович
доктор економічних наук, член-
кореспондент Української академії
аграрних наук ТРЕГОВЧУК

Валентин Михайлович
Доктор економічних наук

КОВАЛЕНКО
Юрій Сергійович

Провідна організація - Рада по вивченню продуктивних
сил України

Захист відбудеться 29 червня 1993р. о 14 годині на
засіданні спеціалізованої Ради Д.020.06.01 по захисту ди-
сertaцій на здобуття вченого ступеня доктора економічних
наук при Інституті аграрної економіки /252127, Київ -
127, вул.Героїв Оборони, 10/.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці інсти-
туту.

Автореферат розісланий: 28 травня 1993 року

Учений секретар
спеціалізованої Ради, кандидат
економічних наук

В.Г.Більський

ЛНБ ім. В. Стефаника
АН України

1. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Подолання кризового стану національного господарства України і агропромислового комплексу зокрема неможливо здійснити без корінних економічних перетворень. Водночас економічна реформа, яка базується лише на зміні форми власності, стабілізації фінансового стану та інших не менш важливих чинниках, але не включає програму структурних змін і суттєвої державної допомоги у її реалізації приречена на провал. Нераціональна структура агропромислового комплексу, яка є наслідком розвитку не менш алогічної структури національної економіки, з характерними для неї великою питомою вагою сільського господарства, слабкорозвиненою сферою переробки і малорозвиненою сферою, яка постачає засоби виробництва та здійснює виробничі послуги для перших двох, потребує радикальної перебудови. Однак, динамічні структурні перетворення, типові для всіх без винятку аналогічних комплексів розвинених країн, зовсім не торкнулися відповідного комплексу України. Складність ситуації полягає в тому, що держава повністю зняла з себе відповідальність за наслідки короткочасної структурної політики недалекого минулого. В результаті для економічної ситуації в Україні стали типовими наступні процеси і явища:

- глибока структурна криза, при якій виробництво продукції багатьох підприємств стає непотрібним;
- практично повне зруйнування інвестиційного комплексу;
- розпад господарських зв'язків, які вже призвели до зупинки ряду виробництв у першій і третій сферах АПК.

Вищеперелічені процеси зумовили такий економічний клімат, за якого стара база згортає виробництво (спад), а нова не створюється (інвестиційна криза). Цьому сприяє і відсутність в ряді програм економічних реформ визначення їх кінцевої мети: за ради чого руйнуються управлінські структури, змінюються форми власності і т.п. Практично все, що пропонується має кінцевою метою ринок або ж перехід до нього, а процес приватизації є лише одним із засобів досягнення мети. Це призвело до стратегічної помилки не тільки в питаннях методології, а й на практиці. Подібного переходу не було в історії економічного розвитку жодної країни, бо перехід до ринку - не самоціль, а

лише засіб формування раціональної економіки. Не враховувалося також, що ринок економічна категорія є системою виробничих відносин, що базується на можливості суб'єкта господарювання реалізувати своє право на власність. Невідповідність потреб (бажань) суб'єкта ринкових відносин його можливостям, які визначалися наявністю комплексу соціально-економічних заходів (відтворювально-структурного, цінового, фінансового, зовнішньоекономічного, правового і т.п.), підміна економічної категорії ринку примітивним поняттям купівлі-продажу при перекажанні попиту над пропозицією в умовах дефіциту, що продовжує відтворюватись економікою минулого, відмова від владних державних функцій призвели до спонтанного самозруйнування національного господарства і до його логічного наслідку - спаду виробництва, результати якого можна усунути тільки у віддаленій перспективі.

Дослідження показали, що необхідно запропонувати таку програму дій держави та напрями розвитку реформованої економіки і її структуру (структуру власності, галузеву, територіальну, соціальну), які б сприяли динамічному й пропорційному розвитку агропромислового комплексу України, створенню раціональної його структури і забезпечували докорінну модернізацію господарського механізму. Суть такої структурної трансформації повинна полягати в тому, щоб досягти збалансованих співвідношень між всіма видами вироблюваних проміжних і кінцевих продуктів - з одного боку і обсягами та структурою виробництва і кінцевими суспільними потребами в них - з іншого. Виробництво не може бути ринковим, якщо його структура не співпадає з обсягами і структурою потреб суспільства в певних видах продукції. Ця теза вимагає першочергового підтягнення насамперед тих ланок агропромислового комплексу, де накопичились вказані вище відчутні розбіжності.

Значимість і масштабність завдання інтенсивного підтягнення обсягів виробництва в АПК до рівня ринкових вимог визначається його місцем в національному господарстві республіки, змістом і характером економічних і соціальних функцій, роллю у формуванні загальних передумов розширеного відтворення. В останні роки за рахунок продукції АПК створювалося 63,6% матеріальних ресурсів роздрібного товарообігу. Його питома вага у сукупному валовому суспільному продукті становила 36-39%, у

загальному обсязі основних виробничих фондів - 30%, а в середньорічній чисельності зайнятих - 31-32%.

Агропромисловий комплекс відіграє також важливу роль у формуванні темпів економічного росту. Співставлення темпів приросту національного доходу з темпами розвитку сільськогосподарського виробництва, яке в даний час є основою АПК, показує залежність росту національного доходу від результатів сільськогосподарського виробництва. Отже, рівень розвитку АПК безпосередньо визначає ступінь сталості, купівельної спроможності карбованця в межах республіки і має визначальне значення для стабілізації фінансової системи країни. Проте, через недостатні обсяги виробництва і, перш за все, через недосконалість його структури, яка не відповідає суспільним потребам, республіка змушена постійно імпортувати значну частину продовольства. Власне структура агропромислового виробництва в даних умовах є одним з суттєвих чинників стабілізації, або ж навпаки - дестабілізації темпів економічного росту.

Вирішальна роль належить агропромислому комплексу і у забезпеченні нормального рівня життя народу, бо саме за рахунок його продукції формується 38,5% фонду споживання непродовольчих товарів і 95,4% всього продовольчого фонду країни. Проте структура продовольства, що виробляється в Україні, недосконала, бо питома вага продуктів тваринного походження у загальному його обсязі не перевищує 45,7-47,6%. І в останні два роки (1991-1992) має сталу тенденцію до зменшення. Необгрунтовано висока і питома вага витрат населення України на товари громадського споживання, які виробляються в АПК. Так, в цілому по Україні витрати населення на такі товари становлять 50,3%, в тому числі на продукти харчування 32,8% (наведені дан. з об'єктивних причин не враховують підвищення цін у травні-грудні 1992 року). Для порівняння, в розвинених країнах питома вага витрат населення на продукцію АПК становить від 20 до 30 %.

Важливим показником, який характеризує розвиненість агропромислового комплексу та його складових - є співвідношення між долею II сфери, яка включає сільське господарство і долею третьої сфери з галузями заготівлі, зберігання і переробки сільськогосподарської продукції. Дослідженням встановлено нерациональність цих структурних співвідношень у вартості кінце-

вої продукції між другою та третьою сферами агропромислового комплексу, які відповідно становлять 63,7 і 36,8%. Більше того, цей показник за останні десять років практично не змінився, що дозволяє зробити висновок про недостатній розвиток III сфери АПК України. Для порівняння, в структурі вартості кінцевої продукції АПК США питома вага безпосередньо сільського господарства неухильно знижується, а III сфери - зростає. Так, якщо на початку 70-х років на II сферу припадало 32 %, а на III - 68%, то нині це співвідношення становить відповідно 25 і 75% вартості кінцевої продукції АПК. Зменшення питомої ваги сільського господарству вартості кінцевої продукції продовольчого комплексу характерне і для інших країн, в яких нарощування вартості продовольчих товарів здійснюється, головним чином, на стадіях переробки сільськогосподарської продукції, роздрібної торгівлі і громадського харчування.

Все вищеперелічене дає підстави стверджувати, що стратегічне завдання вирішення соціально-економічних проблем в умовах переходу до регульованої ринкової економіки визначається перш за все можливостями пропорційного розвитку агропромислового комплексу. Виняткова важливість і актуальність взаємозв'язаного вивчення даних проблем і визначили основну мету дослідження.

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційної роботи є розробка нових методологічних підходів і аналізу структурних змін, економічних проблем розвитку АПК, які виникають в результаті структурних зрушень в умовах формування ринкової економіки, а також виявлення закономірностей і тенденцій у зміні функціонально-галузевої, територіально-виробничої, соціально-економічної структури агропромислового комплексу. Багатогранність поставленої мети визначила необхідність вирішення наступних завдань:

- вивчення та узагальнення методологічних особливостей теорії структурних співвідношень у перехідний період;
- виявлення загальних закономірностей та передумов формування структури агропромислового комплексу при багатукладній економіці;
- розробка методології оцінки і методики аналізу структурних зрушень у продуктових підкомплексах;
- визначення тісноти взаємозв'язку економічних категорій

"структура" і "виробничий потенціал" агропромислового комплексу;

- визначення основних принципів взаємоузгодженості галузей на рівні продуктового підкомплексу;

- обґрунтування необхідності державного регулювання структурних зрушень в АПК;

- підготовка комплексної системної методики по територіальній організації виробництва і переробки сировини в продуктових підкомплексах;

- проведення економічного аналізу використання створеного виробничого потенціалу;

- розробка економічного механізму стимулювання структурних зрушень в АПК.

Предмет і об'єкт дослідження. Предметом дослідження є питання теорії, методології і практики формування структури АПК, можливості і напрями дальших перетворень в агропромисловому комплексі як об'єкті господарської діяльності.

Об'єкт дослідження має макrorівневий характер і включає продовольчий комплекс АПК в цілому. Вибір об'єкта дослідження зумовлений його значенням при переході до ринкових методів діяльності, зміною форм власності на основні засоби виробництва, відсутністю комплексних досліджень визначення пріоритетності структурних зрушень; функціонуванням у системі АПК продуктових підкомплексів, які відіграють особливу роль у становленні національної економіки.

Вихідною інформацією були статистичні дані міжгалузевого балансу, статистичних збірників Міністерства статистики України за 1965-1992 рр., архівні дані Міністерства сільського господарства і продовольства України, а також матеріали комплексного дослідження і конкретних розробок автора по окремих питаннях проблеми.

Методологія і методика дослідження. Теоретичною і методологічною основою дослідження були діалектичний метод пізнання, системний підхід до аналізу процесів і узагальнення структурних зрушень в АПК республіки, відповідні роботи вітчизняних і зарубіжних економістів. Основними документами при розробці даної проблеми були законодавчі і нормативні акти вищих органів державної влади з питань розвитку агропромислового комплексу, приватизації об'єктів АПК, соціально-економічного розвитку

села.

В дисертаційній роботі використовувались такі методи і прийоми дослідження, як абстрактно-логічний, статистичний, монографічний, системний, розрахунково-конструктивний і економіко-математичний. В процесі вивчення поставлених питань застосовувались елементи комплексного макроекономічного дослідження явищ і процесів.

Наукова новизна результатів дослідження полягає в наступному:

- теоретичному обґрунтуванні вітчизняних і зарубіжних розробок проблеми структурних змін, без чого неможливо сформулювати відповідну концепцію як сучасного, так і перспективного розвитку агропромислового комплексу. Створення такої концепції передбачає обґрунтування економічних наслідків очікуваних структурних змін, визначення шляхів подолання вузьких місць господарського росту за рахунок пріоритетного нарощування обсягів виробництва в одних випадках, або за рахунок посилення режиму економі. фінансово-матеріальних ресурсів при нинішньому їх дефіциті - в інших;

- теоретико-методологічному дослідженні протиріччя між продуктивними силами і виробничими відносинами, змін у взаємодії матеріальних і індивідуальних елементів продуктивних сил в умовах зміни форми суспільного устрою;

- методологічному дослідженні об'єктивного протиріччя суспільного способу виробництва, яке полягає в тому, що в самій зміні структури закладені кризові процеси і що саме вони є однією з форм вирівнювання суспільного виробництва;

- вивченні залежності структури агропромислового комплексу від структури національного господарства та виявленні ступеня впливу останньої на структурні перетворення в АПК. Фактичні співвідношення між виробництвом продукції і накопиченим виробничим потенціалом в окремих галузях промисловості свідчать, що зміна структури агропромислового комплексу неможлива без диверсифікації виробництва в економіці республіки в цілому;

- розробці ряду положень і систем показників виміру структури у продовольчому комплексі АПК, які стали складовою частиною методики територіальної організації виробництва і переробки сировинних ресурсів;

- визначенні пріоритетності структурних змін у галузях і сферах агропромислового комплексу при обмеженості ресурсів всіх видів.

Крім цього, в роботі обґрунтовується ряд нових положень щодо особливостей державного регулювання в АПК шляхом, як прямого, так і побічного впливу на зміну його структури.

Основні наукові результати, які виносяться на захист:

- концепція структурної перебудови, яка викладена у вигляді взаємоуз'язаної системи умов, принципів, механізмів реалізації і базується на стабілізації фінансів, грошового обігу, споживчого ринку; здійсненні широкомасштабної приватизації об'єктів державної власності;

- пропозиції по збалансованому розвитку агропромислового комплексу на основі оптимізації структури взаємозалежних виробництв у II і III сферах АПК;

- економічний механізм обґрунтування раціональних структурних співвідношень між основними сферами і галузями АПК, який відповідає умовам ринкової економіки;

- методичні пропозиції по удосконаленню комплексної оцінки виробничого потенціалу продуктового підкомплексу АПК для просторово-часового аналізу організації виробництва;

- визначення пріоритетних джерел фінансування по рангах інвестиційної привабливості галузей харчової промисловості, які входять до складу III сфери АПК;

- комплекс заходів державного впливу на структурні зміни в агропромисловому комплексі, який передбачає адміністративні і загальноекономічні регулятори та механізми їх функціонування;

- методичні підходи до системного аналізу галузевої організації сировинної і переробної сфер з використанням інтегральних коефіцієнтів, які дозволяють дати кількісну характеристику розвитку і розміщенню конкретного продуктового підкомплексу;

- пропозиції щодо посилення стимулюючої ролі податкової політики при проведенні структурних перетворень, зміщенні при II проведенні акцентів з фінансальних функцій на стимулюючі активізацію інвестиційних процесів;

- пропозиції по зміні дотаційної політики держави, які передбачають усунення причин, а саме: нерациональної структу-

ри АПК.

Практична цінність результатів досліджень полягає в тому, що вони дають змогу здійснити комплексний системний аналіз і оцінку структурних змін в агропромисловому виробництві, визначити економічно доцільні умови трансформації виробничої структури і напрями її подальшого удосконалення. Впровадження розробленого економічного механізму раціоналізації структурних співвідношень та комплексу заходів державного регулювання сприятиме переходу від диспропорційності до пропорційності, швидшому подоланню кризових явищ в агропромисловому комплексі. Запропонований механізм переходу до ринкових відносин створить умови для розвитку саморегульованої економіки і не знімає з держави відповідальності за стан економічних суб'єктів господарської діяльності у всіх сферах АПК, дозволить реалізувати організаційно-економічні передумови для підвищення їх ефективності і раціонального розвитку.

Реалізація результатів дослідження. Основні результати положення наукових розробок використані в законодавчих актах Верховної Ради України, зокрема в прогнозах державного бюджету на 1992-1993 рр., індикативних планах економічного і соціального розвитку України, законах України "Про приватизацію державних підприємств", "Про приватизацію малих державних підприємств /малу приватизацію/, комісією Верховної Ради України з питань агропромислового комплексу при підготовці проекту концепції і гіпотези розвитку АПК в умовах економічної кризи.

Апробація роботи і публікації. Результати дослідження апробовані в звітах сектора галузевих структур АПК Інституту аграрної економіки, обговорювались і були схвалені на засіданнях Ученої ради Інституту. На більшість з них одержані позитивні відгуки спеціалістів-практиків.

Автор брав участь у підготовці ряду офіційних матеріалів по проблемах структури агропромислового комплексу, ним підготовано ряд наукових звітів і доповідних записок, які розглянуті і схвалені владними органами.

Результати дослідження доповідались на республіканських науково-практичних семінарах та нарадах, науково-практичних конференціях, симпозіумах та країн СНД. Вони знайшли відображення в окремих розділах 15 книг і брошур обсягом 22,4 друкованих аркуша, написаних в співавторстві і самостійно, а також

в 34 статтях і методичних рекомендаціях обсягом 12,7 друк.арк.

Структура і обсяг роботи. Дисертація складається з вступу, п'яти розділів, висновків та пропозицій, списку використаної літератури. Вона викладена на 257 сторінках машинописного тексту, включає 23 таблиці, 7 схем, додатки.

ЗМІСТ РОБОТИ

ВСТУП.

1. МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ТЕОРІЇ СТРУКТУРНИХ СПІВВІДНОШЕНЬ В УМОВАХ ФОРМУВАННЯ РИНКОВИХ ВІДНОСИН
 - 1.1. Основні положення теорії пропорційності у сфері матеріального виробництва
 - 1.2. Загальні закономірності формування структури суспільного виробництва при багатоскладній економіці
 2. СУЧАСНА СТРУКТУРА АГРОПРОМИСЛОВОГО КОМПЛЕКСУ
 - 2.1. Методологічні передумови і фактори формування структури АПК в умовах регульованої ринкової економіки
 - 2.2. Аналіз сучасної структури агропромислового комплексу
 3. ПРОДУКТОВИЙ ПІДКОМПЛЕКС ЯК СТРУКТУРОУТВОРЮЮЧИЙ ФАКТОР АПК.
 - 3.1. Особливості визначення пріоритету окремих галузей.
 - 3.2. Функціонально-галузеві підходи до раціональної організації виробництва по продуктових підкомплексах
 - 3.3. Основні принципи взаємозв'язки галузей на рівні продуктового підкомплексу
 4. ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ТА ПОЄДНАННЯ ЕКОНОМІЧНИХ КАТЕГОРІЙ СТРУКТУРИ І ВИРОБНИЧОГО ПОТЕНЦІАЛУ В АПК
 - 4.1. Взаємозв'язок структури і виробничого потенціалу підкомплексу
 - 4.2. Особливості системного аналізу виробничого потенціалу продуктових підкомплексів
 - 4.3. Організаційні структури АПК в умовах функціонування різних форм власності
 5. ОСНОВНІ НАПРЯМИ КОРИННОЇ ПЕРЕБУДОВИ СТРУКТУРИ АПК В УМОВАХ РЕГУЛЬОВАНОЇ РИНКОВОЇ ЕКОНОМІКИ
 - 5.1. Агропромисловий комплекс як об'єкт державного регулювання
 - 5.2. Особливості державного регулювання структурних зрушень в АПК
- ВИСНОВКИ І ПРОПОЗИЦІЇ**

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ
ДОДАТКИ

II. ОСНОВНІ НАУКОВІ ІДЕЇ, ПОЛОЖЕННЯ І ВИСНОВКИ
ДИСЕРТАЦІЇ

Перехід до ринкових відносин і необхідність створення відповідного економічного механізму АПК потребує радикальної зміни структури виробництва, перш за все її повної соціальної переорієнтації, розробки відповідної теорії, яка б розкривала передумови, закономірності і фактори, що зумовляють застосування принципово нових економічних методів регулювання структурних зрушень, сприяла виявленню пріоритетних напрямів зміни розвитку структури.

✓ Встановлено, що поняття структурних змін або зрушень є не що інше, як корінна зміна, причому не часткового, а цілісності, яка складається з певних елементів конкретної системи. Безпосередньо предмет дослідження структурні зрушення має діалектичний взаємозв'язок з такими економічними категоріями, як пропорції, в тому числі матеріально-речових елементів відтворюваного процесу, які віддзеркалюють суспільний поділ праці. І саме тому проблема зміни структури АПК вимагає висвітлення суті і співвідношень категорій "пропорційності" і "диспропорційності". Якщо пропорційність характеризує конкретні, кількісно точні співвідношення і якісну залежність всіх елементів виробництва, галузей, сфер і сторін відтворювального процесу, при якій вони /елементи/ відповідають одне одному, то диспропорційність теж вказує на порівняно сталі співвідношення між ними, проте для них характерна кількісна і якісна невідповідність елементів, які повинні бути пов'язані і взаємопов'язані між собою.

Вивчаючи проблему структурних змін, ми дійшли висновку про наявність принаймні двох форм переходу пропорційності у свою протилежність - диспропорційність.

Одна з них утворюється в тому випадку, коли в процесі розширеного відтворення має місце недостача кількості необхідного ресурсу або його надлишок. Проте виникнення цієї форми переходу і причиняюче нею порушення гармонії не завжди є або зумовлюється безпосереднім впливом економічних факторів. В

рівній мірі воно може бути викликано і необґрунтованою інвестиційною політикою, в результаті чого необхідні і додаткові капіальні вкладення передаються в певну сировинну або переробну галузь. Зумовлене відносно великим вкладенням коштів збільшення масштабів виробництва галузі і призводить до обмеженості сировини, якщо засоби вкладені в переробну промисловість, або ж до нестачі потужностей, якщо кошти вкладені у сільськогосподарську сферу. Отже, непропорційне вкладення коштів у різні сфери галузі АПК і призводить до перевиробництва основного капіталу, який породжує такі ж самі економічні явища, як і ті, що проявляються при незначних врожах.

Постійне бажання не помічати об'єктивної суперечності будь-якого суспільного виробництва, яка полягає в тому, що вже в самому вирівнюванні закладені процеси, які принищують протилежність вирівнювання, призводить до того, що наша економіка стала неспроможною передбачати передкризові і кризові ситуації. При цьому не враховувалось, що сама криза може бути формою вирівнювання суспільного виробництва. Розвиток агропромислового комплексу як складової частини національного господарства одночасно і рівномірно, а також його гармонізація виявляється неможливим саме через обмеженість ресурсів будь-якого виду, яка посилюється з кожним роком. Небажання рахуватись з цим призвело до того, що крім абсолютного перевиробництва /недовиробництва/ в окремих сферах АПК мало місце відносно перевиробництва /недовиробництва/ там, де першого не було, або, якщо бути послідовним в теоретичному аналізі - у всьому агропромисловому комплексі. Першою і безсумнівною ознакою подібного стану слід вважати не стільки незбалансованість економіки, а перш за все невідповідність попиту і пропозиції.

Прояву диспропорцій можна було б уникнути, якби всі галузі АПК мали однакові можливості. Проте, ці побажання не можуть бути виконані і основна причина полягає в тому, що не було б перевиробництва в одному місці, якби скрізь мало місце рівномірне перевиробництво. Однак, наявні ресурси є недостатніми для того, щоб перевиробництво мало універсальний характер і тому суспільство має лише часткове перевиробництво.

Таким чином, сам процес виробництва передбачає масу можливостей для порушень пропорційності і призводить до постійних структурних зрушень у часі і просторі. В результаті цілком

природне бажання - розвивати суспільне виробництво на базі закону планомірного і пропорційного розвитку, але не підкріплене економічними знаннями, стало лише добрим наміром.

Б будь якому суспільстві існує певна кількісна залежність між темпами і пропорціями розширеного відтворення. Проте кожна історична епоха, кожна суспільна формація має не тільки свою форму здійснення, а й свій зміст пропорційності. Адже загальна необхідність поєднання різних видів суспільної праці в певних пропорціях ще нічого не говорить про те, яке поняття вкладається в зміст пропорційності. Б теоретично-методологічному плані відповідь на це питання може бути лише конкретно-історичною. Кожний суспільний спосіб виробництва передбачає єдність продуктивних сил і виробничих відносин, а тому і суть пропорційності економічного розвитку історично визначається залежно від характеру та рівня розвитку продуктивних сил і виробничих відносин.

Суспільство, яке спирається на автоматизоване виробництво і використовує у великих масштабах нові технології, буде мати іншу речову, галузеву і трудову структуру відтворення, ніж суспільство, яке базується на частковій механізації праці. Проте якщо навіть за певних умов технічний рівень виробництва приблизно однаковий, то формація, яка забезпечує більш високі темпи розширеного відтворення, змінює свої пропорції зовсім по-іншому, ніж формація з більш низькими темпами відтворення.

Характерна нині для економіки України циклічність відтворення і повна анархія виробництва якраз і є формою руху заново створюваного капіталістичного способу виробництва та реалізації тенденція до пропорційності його розвитку. Проте це така тенденція до пропорційності розвитку суспільного цілого проявляє себе як реакція проти постійних диспропорцій, коливань, відхилень.

Дослідження проблеми пропорційності з перспективною оптимізацією структури суспільного виробництва неможливе без урахування методів, які б дали змогу встановити якісну і кількісну сторону ряду економічних категорій без яких складно дослідити такі пропорції, як співвідношення в розвитку основних сфер агропромислового комплексу.

Глибинний економічний аналіз структурних зрушень вимагає і обов'язкової завершеності у визначенні категорій, які б у за-

гальному вигляді відображали специфіку структуроформуючих факторів, а також давали основу для опису змін міжгалузевих пропорцій. До подібного роду загальних уявлень необхідно віднести категорії господарських пріоритетів, які одночасно можуть бути і методом мобілізації ресурсів, категорії технологічної однорідності, категорії провідної ролі нарощування виробничих потужностей у порівнянні з можливостями сировинних зон, категорії компенсуючого ефекту відносно надлишкових потужностей як умови створення господарських пріоритетів, категорії перерозподілу і заміняючого впливу відносно обмежених ресурсів як головного засобу якісного росту економіки та забезпечення її збалансованості.

Аналіз загальних тенденцій структури виробництва в агропромисловому комплексі свідчить, що всі загальні і конкретні комбінації при формуванні нової структури або ж зміні нею старої якості можна звести до двох типів. Перший - доповнюваність одних факторів іншими, другий тип - взаємозамінність факторів виробництва. Цілком очевидно, що процес виробництва і економічного росту не може відбуватись при відсутності хоча б одного структуроформуючого фактора. Їх сумісна участь є обов'язковою умовою випуску продукції агропромислового комплексу. Дійсно, процес агропромислового виробництва передбачає використання природного фактора, оскільки речовина і енергія природи утворюють першопочаткову умову всього послідовного виробництва й обігу. Разом з тим, процес виробництва неможливий без процесу праці, який приводить в рух природні процеси та інші фактори виробництва. В результаті, саме натуральний фактор, жива конкретна праця і фізичний обсяг виробничих фондів виступають як історично доповнюючі одне одного фактори, що утворюють структуру і потенціал виробництва й абсолютно незалежні від форми власності.

Принцип доповнюваності факторів виробництва відбиває лише одну сторону їх взаємодії. В процесі реального економічного розвитку в тій чи іншій мірі можна замість одного структуроутворюючого фактора використовувати інший, який забезпечуватиме при цьому незмінний за обсягом і складом випуск продукції, тобто використовувати принцип взаємозамінності факторів виробництва. Слід зазначити, що взаємозамінність факторів виробництва не можна розуміти як суто фізичне явище. Це проблема

економічна, хоча й базується на технічних і технологічних особливостях галузей агропромислового комплексу. В економіці існують свої закономірності росту обсягів і змін складу структури виробництва і один з них полягає в обмеженості існуючих факторів. Тому їх співвідношення залежить не тільки від технології, а й від відносних обсягів і динаміки виробничих ресурсів, що в свою чергу впливає на прийняту технологію.

Саме обмеженість факторів виробництва призводить до довгострокового існування відносно передових і відсталих видів техніки та технологічних процесів, які виконують одну і ту ж виробничу функцію. Більше того, саме можливість радикалізації структури залежить від наявних ресурсів і їх поєднання. Отже, економічна взаємозамінність факторів виробництва полягає перш за все в тому, що можливий випуск однієї і тієї ж за обсягом, складом і якістю продукції при різному поєднанні факторів виробництва необхідно розглядати через призму виробленої продукції як кінцевого результату процесу виробництва. Взаємозамінність факторів виробництва, яка значною мірою залежить від обмеженості виробничих ресурсів, дозволяє безперервно долати цю обмеженість. А наявність взаємозамінності сприяє розширенню виробництва, підвищенню її ступеня, прискорює економічний ріст.

Проте, взаємозамінність факторів виробництва в будь-якому випадку забезпечує економічний ріст через подолання обмеженості окремих видів виробничих ресурсів, а саме джерело економічного росту необхідно шукати не лише в сфері обсягу і динаміки виробничих ресурсів, а й в формах їх впливу як факторів виробництва. Саме кооперація факторів виробництва здійснює значно більший вплив на процес економічного росту, ніж їх просте об'єднання.

Таким чином, доповнюваність і взаємозамінність факторів виробництва за своєю суттю є двома найзагальнішими типами взаємодії. Подібний підхід вказує на дійсні зв'язки процесу структуроутворення, бо в реальності ці два типи взаємодії факторів існують одночасно, оскільки нема як доповнюваності, так і взаємозамінності у чистому вигляді.

Одним з виявів рівня і характеру розвитку структури є пропорційність факторів виробництва, яка визначається як їх відносною обмеженістю, так і технологією виробництва. Це озна-

чає, що існує об'єктивна мінімальна межа для обсягів окремого фактора виробництва і його співвідношенню з іншими факторами, нижче якого процес виробництва і його ріст неможливі. Така мінімальна межа і визначається технологією виробництва, яка існує і показує дію принципу доповнюваності, тобто даний фактор виробництва доповнює інший, проте не може ні в якому разі його замінити, його властивість до заміщення в цьому крайньому випадку наближається до нульового рівня. З іншого боку, якщо який-небудь фактор виробництва зростає при стабільності інших факторів, то тут діє саме ефект заміщення. Проте, в будь-якому випадку настає критична межа, за якої можливості заміщення вичерпані. Цей момент настає тим скоріше, чим в більшій мірі розширення виробництва супроводжується зниженням його ефективності.

Таким чином, економічною межею росту структури в агропромисловому виробництві є положення, за якого розширення факторів вичерпує ефект заміщення ними інших факторів. Їх ріст за цю межу проходить вже в умовах доповнюваності факторів і не дає росту виробництва. Якщо при цьому враховувати витрати на відтворення вказаного фактора, то його вклад в оптимальну структуру за певними межами стає негативним.

На співвідношення доповнюваності і взаємозамінності факторів виробництва впливає насамперед тривалість періоду, в межах якого відбувається цей процес. Причому ця проблема відноситься до розряду об'єктивних і характеризує закріплюваність факторів виробництва і їх вплив на його структуру. Такий висновок має слідуюче методичне значення: короткостроковий аналіз і прогноз мають виходити з вирішальної ролі доповнюваності факторів виробництва, а з подовженням періоду методи аналізу і моделі прогнозу повинні враховувати посилення їх взаємозамінності.

Встановлено, що основою всіх проблем збалансованості є співвідношення між виробничим потенціалом агропромислового комплексу і суспільними потребами в його продукції.

Очевидно, що за умов, коли пріоритет віддається масштабу виробництва /з урахуванням всіх функціональних, структурних, часових обмежень потенціалу/, переважним стає критерій максимального випуску за рахунок певного рівня економічної ефективності. Такому пріоритету може відповідати переважно екстенсив-

не розширене відтворення. З іншого боку, досягнення задоволення потреб /максимальної ефективності/ може стимулювати відносно менше розширення виробництва, тобто обмежити критерій максимізації випуску. Такому пріоритету відповідає переважно інтенсивний розвиток, бажання досягнення максимально можливого якісного рівня виробничих ресурсів при наявній структурі.

Оскільки в реальній дійсності процес формування структури передбачає комплекс різних суспільних цілей та критеріїв, то на різних стадіях економічного розвитку, в різних умовах можливе різне поєднання критеріїв масштабу виробництва і рівня його економічної ефективності.

Питання, що краще - масштаб чи ефективність, завжди треба вирішувати, виходячи з конкретних історичних умов. Ймовірно, що переважно екстенсивний характер економічного росту / тобто пріоритет масштабу / відповідає сучасній стадії розвитку, коли в найкоротші строки і, зрештою, просто нагодувати населення України. Проте можливості екстенсивного росту в агропромисловому комплексі історично обмежені, особливо в період капіталізації економіки, яка зумовлює необхідність перебудови виробничих відносин.

На певній стадії екстенсивне зростання веде до поступового вичерпання ресурсів, які залучаються і неминуче повинні змінитись переважно інтенсивним методом розширення виробництва, тобто критерій максимального випуску стає ближчим до критерія мінімальних затрат.

Якщо розглядати в наявній структурі агропромислового комплексу співвідношення між масштабом виробництва і його економічною ефективністю з позицій довгострокових тенденцій розвитку, то можна врахувати практичні пропорції цих двох критеріїв, оскільки в кінцевому результаті підвищення ефективності стає основним джерелом економічного росту.

Проте такий загальний підхід є недостатнім для залучення критеріїв економічного росту на певних історично обмежених етапах розвитку. Саме тому доцільно розглянути критерії максимального випуску і мінімальних затрат як два об'єктивних обмеження, між якими і складається реальний процес зміни структури.

Таким чином, об'єктивні умови формування структури АПК створюють складну систему обмежень, що накладаються на початковий вихідний критерій - максимізацію сумарного випуску

фізичного обсягу кінцевої продукції за певний період. Ці обмеження передбачають:

- наявність одночасно доповнюючих і взаємно замінюючих різномірних цілей;
- необхідність максимального забезпечення суспільних потреб, як виробничих, так і невиробничих;
- пріоритетну реалізацію суспільних цілей і задоволення суспільних потреб з часі;
- досягнення мінімальних затрат виробничих ресурсів на одиницю випуску в умовах їх жорсткого обмеження.

Трансформація первинного критерію під впливом всієї системи обмежень може бути досить суттєвою, тому в певних умовах важко встановити, що переважає: первинний критерій чи обмеження. Вільше того, яке-небудь з обмежень може стати переважачим і практично розглядатись як первинний критерій, з іншої сторони - послаблення обмежень дає змогу реалізуватись первинному критерію в більш чистому і повному вигляді.

Технологічна спорідненість сфер агропромислового комплексу, яка знаходить своє відображення в продуктових підкомплексах, сприяє уникненню таких ситуацій, які можуть добре структуруватись по всій сукупності питань виробництва і переробки сировини. Ця обставина дозволяє за допомогою використання програмно-цільового методу розглядати кожен продуктовий підкомплекс, який входить до АПК і інтегрується по вертикалі, як цілісну господарську систему.

Переваги такого підходу полягають у плануванні єдиного технологічного ланцюга на макрорівні методом укрупнених блоків, які об'єднуються загальними функціями по виробництву кінцевих споживчих вартостей. Для цього продуктовий підкомплекс ув'язується в єдиному міжгалузевому балансі, який враховує виробничий потенціал природно-економічної зони, області, адміністративного району. Методика такого балансу передбачає, що Україна, як єдине ціле, складається з K - частин макро- або мікротериторій. Кожна з них спеціалізується на вирощуванні певної сільськогосподарської продукції для промислової переробки $j (j = \overline{1, T})$. Кінцеву для сільськогосподарської сфери, але проміжну в цілому для продуктового підкомплексу товарну продукцію V_{ij} одержують з певної площі S_i при врожайності Y_{ij} . На відміну від існуючих методів планування від досягнутого рівня

врожайність, яку пропонується закладати в баланс, є результатом якості земель k_{ij} в території та ціни кадастрового гектара по відповідній сільськогосподарській культурі q_{ij} . Тобто товарна продукція сільськогосподарської сфери є результатом взаємодії вище згаданих факторів: $B_{ij} = b_j s_i k_{ij} q_{ij}$

На переробку надходить або вся його товарна продукція, або певна її частина. Наприклад, повністю переробляються цукрові буряки, соняшник, частково - овочі, фрукти, виноград, картопля тощо. Тому, як правило, товарна продукція коригується на коефіцієнт використання для переробки t_j . Кожен продукт має певну споживчу здатність /вміст масла, цукру, крохмалю, сухих речовин/. Тому в баланс будь-якого рівня доцільно ввести коефіцієнти P_j , що характеризують наявність корисних речовин у певному продукті як на рівні сільськогосподарського підприємства, так і на мікро- чи макротериторії. Якщо сировина вміщує не один кінцевий продукт, а більше, то необхідно мати набір кількох коефіцієнтів P_j^z , де z - індекс кінцевої продукції.

Оскільки на сучасному рівні для продуктових підкомплексів поки що не типове безвідходне виробництво, то в кожному балансі необхідно враховувати і відповідні коефіцієнти втрат $\Delta k_j^z = P_j^z - k_j^z$ або, якщо кінцевих продуктів кілька, то відповідно $\Delta k_j^z = P_j^z - k_j^z$. З урахуванням вищевикладеного можна записати баланси як по сировині $t_j B_{ij} = N_{ij} T_{ij}$, де N_{ij} - сумарна потужність переробних підприємств, а T_{ij} - період переробки, так і по кінцевому продукту $t_j B_{ij} P_j = (k_j^z + \Delta k_j^z) N_{ij} T_{ij}$

Отже, остаточний міжгалузевий програмно-цільовий баланс по виробництву i - кінцевої продукції від ($i = 1, m$) переробки j - культури на i -х територіальних рівнях може мати такий вигляд:

$$\underbrace{T_{ij} k_j^z \sum_{i=1}^m}_{\text{переробна сфера}} = \underbrace{\sum_{i=1}^m R_i}_{\text{кінцевий продукт}} = \underbrace{P_j t_j B_{ij} \sum_{i=1}^m k_{ij} s_i}_{\text{сировинна сфера}} - \underbrace{\Delta k_j^z T_{ij} \sum_{i=1}^m N_{ij}}_{\text{втрати}}$$

Більшість перелічених елементів моделі можна розглядати як основні складові потенціалу сировинної і переробної сфер продуктового підкомплексу. Оптимальне поєднання різних блоків балансу обов'язково варіативне і досить динамічне не лише за своїм рівнем, а й за складом.

В дисертаційній роботі зроблено конкретний розрахунок міжгалузевого продуктового балансу на прикладі бурякоцукрового продуктового підкомплексу як найбільш характерного і організаційно-оформленого продуктового підкомплексу республіки. Його сировинні зони досить сталі і в основному відповідають виробничим потужностям цукрових заводів. Крім того, як виробництво сировини для переробки, так і самі заводи загалом не виходять за межі адміністративного району, що значно спрощує процес планування на мікрорівні.

Аналіз розвитку АПК України підтвердив необхідність розробки чіткої концепції структурної політики в цій галузі національного господарства. Така концепція має виходити з того, що АПК - це не просто конгломеративне поєднання окремих сфер, які існують відносно самостійно одна від одної, а органічна сукупність взаємопов'язаних видів виробничої діяльності, організаційно оформлених як галузі національного господарства і як єдина господарська система. Особливість цієї системи полягає в тому, що кожна сфера виступає не як самостійний виробник тих чи інших продуктів, а як один з її технологічних ланцюгів. Галузь в АПК повинна функціонувати тільки для того, щоб забезпечувати своєю продукцією потреби суміжних ланцюгів цієї системи. В умовах ринкової економіки основним критерієм діяльності кожної сфери АПК має бути не виконання обсягів в його кількісних параметрах, а ступінь забезпечення тих, хто споживає вироблювану продукцію. Отже, структура і технологія виробництва в АПК повинні постійно враховувати потреби споживача.

Таким чином, структурні проблеми, що накопичилися, затримують розвиток агропромислового комплексу і потребують систематичної роботи по їх удосконаленню. Наявна структура АПК формувалась протягом тривалого часу під переважним впливом загальної тенденції розвитку виробництва в основному екстенсивним шляхом. Тому слід розраховувати на динамічно тривалий період структурних змін. Проте, розпочинати їх необхідно без затримки, враховуючи, що АПК і сільське господарство з усіх галузей національної економіки з точки зору структурного маневру є наймобільнішими галузями.

Нова якість економічного росту, яка виникає на базі відносин ринкового типу, повинна передбачити структурну перебудову.

дову суспільного виробництва, подолання негативних тенденцій структурної динаміки минулого.

Ці тенденції виявлялись у переважній орієнтації колишніх народногосподарських планів на екстенсивне розширення обсягів виробництва, в результаті чого значна частина приросту кожної одиниці продукту агропромислового комплексу традиційно втілювалась в збереження високої питомої ваги паливних, сировинних та інших галузей, тобто проміжного продукту. Сучасна концепція структурної політики повинна передбачати першочергове вирішення трьох найбільш актуальних завдань. По-перше, забезпечення переважних темпів росту галузей, які виробляють соціально напівделену продукцію. По-друге, реалізація курсу ресурсозабезпечення та посилення режиму жорсткої економіки. По-третє, створення постійно діючого механізму збалансованості економічного і соціального розвитку, що в свою чергу пов'язано з усуненням диспропорцій в русі матеріально-речових і грошово-фінансових потоків в національному господарстві. При цьому нова якість економічного росту повинна реалізуватись в значному підвищенні темпів росту кінцевого продукту в порівнянні з проміжним.

Сам процес виробництва можна визнати оптимальним лише при наявності і поєднанні всіх факторів, які б дали змогу повністю використати всі основні виробничі елементи і забезпечити достатній розмах діяльності. Однак дві величини, необхідні для визначення оптимального розміру виробництва, тобто структурні співвідношення між окремими факторами і розмір основних виробничих одиниць ні за яких умов не будуть величинами постійними не тільки в часі, а й в просторі.

Виходячи з того, що перехід до ринкової економіки - не мета, а лише засіб вирішення накопичених проблем, вважаємо його єдиною можливим шляхом розвитку національної економіки. Незважаючи на певні труднощі сьогодення в господарюванні і суспільстві, певні зрушення відбуваються. Не бачити їх і не передбачати результати реформи - означає позбавити себе орієнтирів для руху вперед. З'явилися нові для нашої економіки категорії, суб'єкти підприємництва, елементи багатосекторної економіки, розвивається недержавний сектор, який об'єднує приватні та інші підприємства в агропромисловому комплексі і його складовій - сільському господарстві.

Проте події в Україні можуть розвиватись не в контексті

накреслених економічних проблем. Замість стабілізації може наступити економічний колапс, якщо не прийняти відмінних від здійснюваних як невідкладних, так і орієнтованих на перспективу заходів щодо зміни структури всього національного господарства та агропромислового комплексу зокрема. На нинішньому етапі для виходу з кризи України слід відійти від спокуси розробки нових моделей і зосередитись на збереженні економіки від саморуйнування, насамперед на базі державної регульованої ринкової системи з поступовим переходом до ринкового саморегулювання. При цьому необхідно виходити з того, що агропромисловий

Таблиця 1

Зміни структури АПК України. х/

Сфери АПК	Періоди по роках				
	1966-1970	1971-1975	1976-1980	1981-1985	1986-1992
Питома вага сфер: у вартості основних фондів					
I	11.7	12.6	13.3	13.9	15.3
II	64.5	64.0	65.5	63.5	62.1
III	23.8	23.4	23.2	22.6	22.6
у чисельності зайнятих					
I	9.9	12.0	13.7	14.7	17.1
II	70.6	66.1	62.1	59.3	55.7
III	19.5	21.9	24.2	26.0	27.2
у вартості кінцевого продукту					
I	12.1	16.7	21.6	21.1	23.4
II	55.5	49.9	44.2	46.3	47.0
III	32.4	33.4	34.2	32.6	29.6

х/ I - сфера - фондovиробляючі галузі комплексу, II сфера - галузі сільського господарства, III сфера - заготівлі, зберігання, переробка сільськогосподарської продукції і доставка кінцевих продуктів до споживача.

комплекс не є автономною системою і структурні зміни в ньому можуть відбутись лише за допомогою зовнішніх чинників.

Комплексний аналіз функціонально-галузевої структури АПК України свідчить, що понад двадцятирічний період його структуроформування стихійно, без вивчення й врахування економічних, а не суб'єктивних закономірностей її розвитку, і практично не змінилась /табл.1/

У даний час, як і у шестидесяті роки на долю сільського господарства у вартості основних фондів припадає 62.1%, а переробки - 22.6%. Незначний ріст по цьому показнику відмічено лише у І сфері АПК.

Це свідчить про низькі темпи фондоозброєння праці в III сфері АПК і переконує, що в республіці протягом останніх двадцяти років проблема нарощування виробничих потужностей, їх модернізації в галузях які заготовляють, зберігають і переробляють сільськогосподарську продукцію, не була в числі пріоритетних.

Подібна деформована структура являє собою джерело постійної нестабільності для економіки України, бо тільки щорічні втрати в агропромисловому комплексі рівнозначні річним державним й іншим інвестиціям в цей комплекс.

Розрахунки показали, що на один карбованець, вкладений останніми роками в сільське господарство, припадає лише 11 копійок, інвестованих у переробку промисловість. Для порівняння, за останні роки сукупні інвестиції в АПК США становлять 70-80 млрд.доларів, у тому числі приватні інвестиції - 45-50 млрд.доларів. З усього обсягу сукупних інвестицій в АПК США понад 4/5 припадає на капіталовкладення виробничого призначення. Зокрема, структура галузевих виробничих інвестицій в АПК США має такий вигляд: на кожний دلار, вкладений у II сферу АПК, припадає 2.8 долара, вкладених у III сферу, з яких 1.3 долара вкладається безпосередньо в харчову промисловість. Вказані вище відповідні інвестиційні співвідношення дозволили створити США оптимальну функціонально-виробничу структуру агропромислового комплексу.

Протягом багатьох років планові органи колишньої Української РСР систематично відтворювали нерациональну структуру агропромислового комплексу. Питома вага капітальних вкладень у фондovиробляючі галузі становила за останні роки від 4.5% - 9.8% від загальної суми інвестицій в АПК. Питома вага

вкладень в переробку промисловість навіть останніми роками, незважаючи на постійне зростання витрат, не перевищувала 9.1%. Розрахунки показали, що для повної технологічної перебудови тільки II сфери АПК і при тих обсягах капітальних вкладень, які туди спрямовуються потрібно буде не менше 25 років.

Отже, гіпертрофована основа агропромислового комплексу, яка включає сільське господарство, відбиває той факт, що наша первинно екстенсивна економіка за рахунок надлишкового природокористування залучає до господарського обігу не завжди ефективні ресурси як у рослинництві, так і тваринництві. В результаті, це призводить до зростання витрат на виробництво продукції не тільки в сільському господарстві, а й у галузях харчової промисловості. Витрати зростають у верхньому шарі структури /харчовій промисловості/ також і з інших причин. Саме недостатній масштаб виробництва виступає як несприятливий фактор. Для забезпечення справжньої результативності переробки потрібно високорозвинене технологічне середовище - не просто механічне збільшення III сфери, відставання якої загальновідоме, а висока різноманітність і якість продукції суміжних виробництв, гнучкість й адаптованість технологічних систем.

Таким чином, нерациональна основа АПК республіки виступає в противоріччя з слабкорозвинутою переробною промисловістю і обмежує сільське господарство в технічних засобах, за допомогою яких можна відмовитись від нерационального ресурсокористання, замінивши примітивну переробку низькоякісної або дорогої сировини більш дешевою

Такий стан зумовлений відсталою структурою АПК і виправити цей дисбаланс в усіх його частинах можна лише разом із структурою і ніяк не в даній структурі. Все викладене вище дає підстави для висновку, що глибоко структурно нерациональна економіка не зможе ефективно функціонувати згідно з об'єктивними правилами ринку. З існуючими в економіці масштабами технологічної диференціації обмін продукцією між галузями може бути побудований тільки директивним шляхом, на основі прямого натурального розподілу при штучних цінах. При переході на систему світових цін, що відображають реальний технічний рівень виробленої продукції, вся сукупність економічних зв'язків доринкового періоду перестане існувати. Не подолавши технологічної нерівноваги, надзвичайно важко перейти до ринку лише за допо-

могою директив. Заходи держави щодо пріоритетного розвитку села, рішення про додаткові вкладення в АПК набули останнім часом характеру номінальної діяльності. Створилась система номінальних пріоритетів, існуючих поряд з реальними, що виявляються в розподілі коштів, які не підтримуються матеріальними ресурсами. Вкладення в АПК, в тому числі в сільське господарство, не підкріплюється навіть мінімальним перегрупуванням ресурсів на користь не тільки АПК, а й галузей, що обслуговують аграрне виробництво /табл.2/.

Таблиця 2

Питома вага виробництва засобів виробництва і виробництва предметів споживання в загальному обсязі продукції промисловості х/

Роки	Продукція всієї промисловості	в тому числі:	
		виробництво засобів виробництва /група "А"	виробництво предметів споживання /група "Б"
1960	100	71.9	28.1
1985	100	72.0	28.0
1986	100	72.5	27.5
1987	100	72.2	27.8
1988	100	72.1	27.9
1989	100	71.2	28.8
1990	100	69.5	30.5
1991	100	62.9	37.1

х/ Питома вага виробництва засобів виробництва /група "А"/ і виробництва предметів споживання /група "Б"/ обчислена за даними загального обсягу продукції промисловості в оптових цінах підприємств за виключенням суми податку з обігу, що ввійшли через сировину у вартість окремих видів продукції легкої й харчової промисловості.

При переході структури АПК в нову якість в розвинених країнах аграрний сектор практично повністю виключався з ринкової економіки. Новий спосіб ведення сільського господарства, його

го нова якість створювались в штучних умовах державних дотацій, гарантованих цін, зихисного мита. Прому способу не потрібно було утверджувати себе в конкуренції на вільному ринку.

Вивчення цієї проблеми показало, що іншого не може бути при алогічній структурі не тільки агропромислового комплексу, а й всієї структури національного господарства країни. Змінити структуру АПК можливо лише зі зміною структури національної економіки. Проте за останні десять років співвідношення між виробництвом предметів споживання в загальному обсязі продукції промисловості практично не змінилось і залишається майже таким, як і в передвоєнні роки. Продукція галузей важкої промисловості / та її частина, яка використовується на невиробничі цілі у структурі виробництва предметів споживання - група Б/становила в 1991 р. лише 22,1% і в порівнянні з 1990 р. зменшилась на 12 пунктів. Аналіз показав, що із загальної кількості продукції безпосередньо важкої промисловості на виробництво предметів споживання припадає лише 20,6%. Майже 80% загального виробництва важкої промисловості безпосередньо використовується в ній самій або в військовому виробництві.

Конверсійні процеси в національній економіці практично не розпочалися. Якщо згаданий показник в 1989р. становив 18,8%, то в 1991р. - лише 20,6%, або за три роки змінився лише на 1,8 пункти. За таких темпів для певної структурної перебудови важкої промисловості потрібно буде 80 років. Аналіз показав, що при загальному обсязі продукції машинобудування в цінах 1991 р. на 115,5 млрд. карбованців виробництво технологічного устаткування для легкої і харчової промисловості складає 1,6 млрд. крб., або понад 1%, а виробництво тракторів, сільськогосподарських машин і устаткування для тваринництва і кормовиробництва - лише 4,2 млрд.крб., або 4%. Таким чином, на технічне переоснащення агропромислового комплексу, в якому створюється 37-39% валового суспільного продукту, направляється лише 6% продукції машинобудівельного підкомплексу.

Порівняльне співвідношення між виробництвом продукції та промислово-виробничими основними засобами в основних галузях промисловості свідчать, що за подібної структури з умов функціонування ринку економіка країни без суттєвої допомоги держави є приреченою (табл.3).

Виробництво продукції та промислово-виробничі
основні фонди в головних галузях промисловості

Галузі промисловості	Питома вага в загальному обсязі продукції промисловості			Питома вага промислово-виробничих основних фондів		
	1980	1985	1991	1980	1985	1991
Вся промисловість	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
в тому числі:						
Важка промисловість	67.3	68.7	69.5	69.0	89.6	89.0
в ній:						
Паливно-енергетичний комплекс	10.2	9.4	8.4	26.6	26.8	26.0
Металургічний комплекс	15.6	14.0	12.9	19.8	19.4	17.0
Машинобудівний комплекс	25.7	29.3	31.8	26.4	26.8	29.0
Хіміко-лісний	8.9	9.0	9.2	11.7	12.0	12.0
Промисловість будівельних матеріалів	3.9	3.7	3.6	4.5	4.6	5.0
Легка промисловість	12.9	11.9	11.3	3.1	3.0	3.0
Переробні галузі, що входять до АПК /харчова промисловість/	18.1	17.8	17.9	7.9	7.4	8.0

Важка промисловість, маючи, 89% основних виробничих фондів, виробляє лише 69,5% продукції, тоді як на легку і харчову промисловість при питомій вазі ОВФ 11% припадає майже третина загального обсягу виробництва продукції промисловості.

В перехідний період можуть бути різні джерела реформування структури. Одним з них вважається процес приватизації, який сприятиме стабілізації виробництва, підвищенню його ефективності, створенню на цій основі нового прошарку власників, здатних забезпечити соціальну направленість економіки. Для досягнення цієї мети приватизація має сприяти залученню додаткових коштів у виробництво або видученню тих засобів, які лише

Ранги інвестиційної привабливості комплексів національного господарства за віковою структурою виробничих фондів і розрахунковою нормою рентабельності в 1992 р.

	Строк служби фондів		Перевищення нормативного строку служби		Ранг інвестиційної привабливості за строком служби фондів		Рівень рентабельності по рівню рентабельності, разів		Різниця рангів інвестиційної привабливості за рівнем рентабельності		Сумарний ранг інвестиційної привабливості	
	Норма-тивний	фактичний	років	тич-	строком служби фондів	з	табел-ьнос-ті, разів	різниця	рангів інвестиційної привабливості	табел-ьнос-ті	рангів інвестиційної привабливості	табел-ьнос-ті
Національне господарство України												
Паливно-енергетичний комплекс	8.4	10.2	1.2		1	70.1	5.3	1	2			
Легка промисловість	12.0	16.0	1.3		2	13.2	1.0	7	9			
Хіміко-лісний	10.0	15.0	1.5		3	43.8	3.3	3	6			
Машинобудівний комплекс	10.0	16.0	1.6		4	21.2	1.6	5	9			
Металургійний комплекс	12.0	20.5	1.7		5	68.3	5.2	2	7			
Промисловість будівельних матеріалів	9.0	17.0	1.9		6	23.5	2.1	4	10			
Переробні галузі, що входять в АПК /харчова промисловість/	12.0	30.0	2.5		7	14.8	1.1	6	13			

посилюватимуть інфляційні процеси, тобто здійсненню необхідних структурних змін. Проте, стихійність в проведенні приватизації може спрямувати цей процес таким чином, що не завжди враховуватиметься суспільна необхідність у зміні саме в агропромислового комплексу.

Як видно з даних табл.4, основні галузі національного господарства суттєво відрізняються одна від одної тільки за одним показником, який відіграє не останнє значення при виборі приватним інвестором прибуткових напрямів вкладення коштів. Йдеться про реальний строк служби фондів у національній промисловості, який майже вдвічі перевищує нормативний. Проте навіть при цьому показнику підприємства АПК мають найнижчий ранг інвестиційної привабливості /табл.4/.

Розрахунки свідчать, що реальний строк служби фондів в економіці республіки майже вдвічі перевищує нормативний, а в переробних галузях, які входять до III сфери АПК-понад 2,5 раза.

За рівнем рентабельності основні галузі національної економіки різняться більш ніж у п'ять разів. При цьому прибутковість у наливно-енергетичному, металургійному та хіміко-лісному комплексах має тенденцію до зростання, тоді як в легкій і, перш за все, харчовій спостерігається зворотня тенденція. Одна з суттєвих причин полягає в тому, що тільки за перше півріччя 1992 р. основні ціни на паливо, продукцію металургії, хімічного виробництва зростали в 10 разів швидше, ніж в галузях харчової і легкої промисловості. Тому цілком очевидно, що найбільш привабливими для інвесторів будуть галузі, в яких рівень рентабельності найвищий, ціни на продукцію зростають, а продуктивність галузі або зростає, або залишається на базовому рівні.

Безпосередньо сумарний ранг інвестиційної активності, який враховує рівень рентабельності і ступінь зносу основних фондів, показав, що розраховувати на залучення приватизаційних додаткових коштів в галузі II сфери АПК недоцільно. Проте, якщо в цілому III сфера АПК не дуже цікавить інвесторів, то II окремі галузі можуть розраховувати на додаткові кошти. Це підприємства спиртової, тютюнової-махорочної, масложирової і бурякоцукрової галузей харчової промисловості, які на відміну від хлібопекарської, м'ясної, молочної та комбікормової промисловості мають вищий ранг інвестиційної привабливості /табл.5/.

Таблиця 5

Ранги інвестиційної привабливості галузей харчової промисловості, які входять до III сфери АПК, за розрахунковою рентабельністю в 1992 р.

Галузі	Рівень рентабельності, %	Розрізнення за рівнем рентабельності, разів	Ранг інвестиційної привабливості
Спиртова	104.5	7.4	1
Тютюново-махорочна	95.5	6.8	2
Масложирова	59.8	4.2	3
Пукроза	55.4	3.9	4
Макаронна	25.3	1.8	5
Молочна	18.3	1.3	6
Комбікормова	18.5	1.3	6
М'ясна	15.1	1.1	7
Хлібопекарська	14.1	1.0	8

З вищевикладеного випливає лише одне: інвестиційна діяльність неможлива без створення ефективних стимулів, які б сприяли залученню матеріальних і фінансових ресурсів. На жаль, подібні стимули зовсім відсутні в агропромисловому комплексі і в переробній промисловості зокрема. В процесі приватизації все це призведе до розпаду нехай і поганої, але у якійсь мірі задовольняючої суспільні потреби сфери агропромислового комплексу.

Оптимальний варіант коригування процесу структурної перебудови полягає в наступному:

- необхідності розробки і прийняття програми структурної перебудови з чітко визначеною стратегією й тактикою її здійснення;

- осумовлення в програмі відповідальності держави за галузі, непривабливі для приватного інвестора, але необхідні для її нормального функціонування;

- вироблення основ політики патронажу для галузей АПК, яка б враховувала зарубіжний досвід.

Недоцільно обкладати податками агропромисловий комплекс,

який повинен включитись у структурку перебудову, з його стан при величезній потребі в продукції, що він виробляє, дуже далекий від світових нормативів. За мірками світової практики найбільш прибутковими є галузі, які базуються на використанні природних ресурсів / руда, хімічна і лісова промисловість, деякі галузі машинобудування/, і саме серед них доцільно шукати джерело поповнення бюджету за рахунок рентних та акцизних платежів. Тільки за таких умов джерелами інвестицій можуть бути власні ресурси підприємств незалежно від форм власності.

Іноземні інвестори з урахуванням суб'єктивного і об'єктивного ризику повинні отримати особливі законодавчі пільги у порівнянні з вітчизняними інвесторами, але лише за умови впровадження ними в Україну нових технологій /пільг за ввезення "ноу-хау"/.

Висновки і пропозиції

1. Теоретико-методологічні висновки

- Дослідження структурних зрушень за наявності надвисокої взаємозалежності галузей і сфер національного господарства й агропромислового комплексу зокрема є тією основою, без якої неможливо сформулювати відповідну концепцію як поточного, так і перспективного розвитку. Створення такої концепції передбачає обґрунтування економічної вагомості очікуваних структурних змін, вироблення шляхів подолання вузьких місць господарського росту, обов'язкову оцінку ефективності наступних структурних трансформацій у розширенні виробництва і ув'язці з фактором віддачі в часі.

- Формування структури економіки /суспільний устрій не має суттєвого значення/ об'єктивно проходить під впливом різноманітних економічних процесів, які теоретично можна згрупувати таким чином:

- процеси, які змінюють пріоритети і співвідношення цілей поточного розвитку на певному історичному проміжку;

- процеси, які безперервно впливають на структуру національної економіки і агропромислового комплексу зокрема.

- Аналіз зрушень і їх інтенсивності може слугувати експериментальною перевіркою співвідношень суспільної мети і змін у їх пріоритетах. На сучасному етапі без урахування структурного аспекту неможливо дослідити проблеми макроекономічних кри-

теріїв. З позиції формування ринкових відносин і їх складових елементів це означає, що держава об'єктивно зацікавлена не в будь-якому економічному зростанні, а лише в тому, який за наявного рівня розвитку продуктивних сил найбільшою мірою дає можливість задовольнити суспільні потреби.

-Економічна природа структурних зрушень і порушення пропорційності в різних господарських системах мають об'єктивний характер і виявляється у невідповідності системи пріоритетів та якісній структурі економіки. Ця обставина зумовлює виникнення тенденцій або прямого прояву ступеня концентрації ресурсів на господарських рівнях, який не відповідає об'єктивним вимогам економіки. Отже, передкризові і кризові ситуації є наслідком диспропорційності виробництва і основною формою його вирівнювання.

-Характерні для економіки України прояви анархії виробництва і циклічності відтворення є проявом форми руху створеного ринкового способу виробництва і реалізації тенденції до пропорційності його розвитку. Проте це форма реалізації, за якої тенденція до пропорційності розвитку суспільного цілого виявляє себе як реакція проти постійних диспропорцій, коливань, відхилень.

-Процес формування структури у його матеріально-речовому аспектах складає лише частину більш загальної системи, яку представляє собою національне господарство, і передбачає існування критерія, який передбачає:

- оцінку результатів виробництва, які можуть бути як підсумком наукового аналізу, так і безпосереднього сприйняття учасників виробництва;

- нормативні цілі економічного розвитку, які відбивають, з одного боку, об'єктивні умови, а з іншого - рівень суспільної свідомості і наукового пізнання. Такі нормативні цілі, хоч і не можуть бути відірвані від свого матеріального базису, проте грають винятково активну роль. Стаючи елементом регулювання, вони уособлюють зворотні зв'язки між суспільною свідомістю і об'єктивними умовами економічного розвитку.

-Структура агропромислового комплексу - складова частина структури національного господарства - являє собою такий склад основних його сфер, співвідношення і форми взаємозв'язку між ними, які визначають раціональність всього відтворювального

В циклу. Змінити структуру АПК можна лише ззовні, а не всередині неї самої.

Економічною межею росту структури в агропромисловому комплексі є такий стан, коли розширення одних факторів вичерпує ефект заміщення ними інших факторів. Їх зростання за цією межею проходить вже в умовах доповнюваності факторів і не дає росту виробництва. Якщо при цьому враховувати витрати на відтворення певного фактора, то його внесок в оптимальну структуру за певними параметрами стає негативним.

Об'єктивні умови формування структури АПК утворюють складну систему обмежень, які накладаються на початковий, вихідний критерій - максимізацію сумарного випуску фізичного обсягу кінцевої продукції за оглядовий період. Ці обмеження передбачають:

- наявність одночасно доповнюючих і заміняючих різномірних цілей;
- необхідність максимального задоволення суспільних потреб: як виробничих, так і невиробничих;
- пріоритетну реалізацію суспільних цілей і забезпечення суспільних потреб у часі;
- досягнення мінімальних витрат виробничих ресурсів на одиницю випуску.

- Структура агропромислового комплексу багатоваріантна і включає в себе як її різновидності функціонально-галузеву, продуктову, територіально-виробничу, соціально-економічну, організаційно-управлінську і відтворювальну. Проведення досліджень за кожним конкретним варіантом дозволить підтримати критеріальну чистоту, однозначну методичність підходу.

- Основні закономірності, тенденції і фактори зміни структури АПК знаходяться у діалектичній єдності з аналогічними явищами виробничого потенціалу, який як економічний критерій характеризується здатністю створювати суспільнонеобхідні споживчі вартості у вигляді продуктів харчування і сировини для переробки у розмірах, зумовлених природними і соціально-економічними умовами.

2. Практичні пропозиції

- Практичне здійснення структурних змін потребує оперативного контролю з боку держави і її центральних економічних органів за ситуацією в АПК і його зв'язками з іншими секторами

національної економіки, чіткої реакції на можливе виникнення непередбачених проблем. Завданнями державного регулювання при цьому перш за все є вибір пріоритетів змін структури, джерел їх інвестування, перехід від фіскального до стимулюючого перетворення режиму податкообкладання.

-Прозедення реформ передбачає використання не тільки економічних, а й жорстко адміністративних методів, повернення на певний час до централізованого управління і контролю за ключовими параметрами господарської діяльності в агропромисловому комплексі.

-Вирішення вагомих загальнонаціональних завдань, до яких відносяться декорінні перетворення економічних структур, неможливе без певної централізації ресурсів і координації зусиль товаровиробників. В найближчій перспективі створення ефективної структури АПК вимагає, з одного боку, відмови від командної системи, з іншої - мобілізації крупного нагромадження, що передбачає активне втручання у господарське життя.

-Основною умовою структурної перебудови в агропромисловому комплексі є стабілізація фінансового стану, грошового обігу та споживчого ринку з одночасним здійсненням широкомасштабної приватизації об'єктів державної власності. Інвестиційна діяльність неможлива без створення ефективних стимулів, які б сприяли залученню матеріальних і грошових засобів. Проте, як показало дослідження, такі стимули повністю відсутні в галузях і сферах АПК. В процесі приватизації це призведе до саморуйнування перш за все III сфери АПК, яка має найнижчий ранг інвестиційної привабливості в національній економіці.

-Держава зобов'язана виконати свої владні функції і створити ефективні важелі для підйому матеріального виробництва в АПК через виділення переліку конченеобхідних населенню продуктів харчування та забезпечення пільгового кредитування державних і приватних підприємств, а також гарантованих пільгових імпортих і експортних мит за цим переліком. Систему податкових платежів доцільно диференціювати з урахуванням особливості підприємств і організацій АПК, які займаються виробництвом і торговельно-посередницькою діяльністю, надаючи їм пільги по конкретних видах витрат. У всіх випадках доцільно звільнити від ПДВ товари інвестиційного призначення, будівель-

но-монтажні, проектно розвідувальні роботи, які входять у вартість нових об'єктів. Для подолання дестабілізуючого впливу податкових нововведень необхідно звільнити від ПДВ продукцію АПК, яка задовольняє першочергові потреби населення, а по інших про-дуктах знизити верхню межу до ставки ПДВ як мінімум до 10%.

Податкові пільги на доход необхідно диференціювати з ура-хуванням посилення стимулювання виробничо-продуктових пріори-тетів, інноваційних зрушень і розвитку ринкових структур, а також законодавчо оформити податкові прерогативи регіональних органів, зважаючи на збалансованість фінансових потреб і ресурсних можливостей.

-В умовах екосмічної нестабільності і відсутності конку-ренції не можна відмовитись і від прямого державного регулю-вання цін на окремі життєво важливі товари. При відсутності цивілізованого ринку не можна розраховувати на автоматизм у досягненні рівноважних цін. Необхідно визначити коло товарів і послуг, ціни на які регулюються, а вільні ціни вводити лише на обмежене коло предметів першої необхідності.

-Приватизація великих об'єктів в АПК без дешевого кредиту призведе до консервації нині існуючої спотвореної структури виробництва. Мова йде про політику дешевих грошей - і, голов-не, пільгового кредиту. У цьому зв'язку може стати ефективною лібералізація кредитно-грошової емісії. При існуючій недоза-вантаженості виробничих потужностей зростання грошової емісії і скорочення норми проценту буде впливати не на підвищення цін, а на розширення обсягів виробництва, тобто виконувати діляційну функцію. Для залучення іноземних інвесторів в АПК як, можливо, для держави гарантію підприємницького ризику можна розглянути виплату норми кредитного проценту за рахунок бюджету.

-В умовах гостровідчутної нестачі матеріальних і грошових ресурсів для структурних перетворень у її сфері АПК процес приватизації доцільно здійснювати, створивши акціонерні това-риства з реалізацією контрольного пакету акцій основним вироб-никам сировини незалежно від форми власності.

Основні положення дисертації опубліковані в наступних роботах:

Книги, брошури

1. Територіальна організація агропромислового виробництва. - Київ: депозитовано УкрНДІТЕІ. 1992, 15 др. арк., в т. ч. автора 3,6 др. арк.

2. Резерви скорочення втрат в рослинництві.- Київ: Урожай, 1990, 12,68 др.арк., в т.ч. автора- 2,1 др.арк.

3. Проблеми розвитку і функціонування агропромислових формувань.- Київ:Урожай, 1989, 9,24 др.арк. в т.ч. автора- 0,8 др.арк.

4. Концепція і основні напрями удосконалення структури АПК в умовах регульованої ринкової економіки. Київ: Держстандарт, 1991, 3,4 др.арк.

5. Необхідність радикалізації структури агропромислового комплексу в умовах регульованої ринкової економіки. /деякі концептуальні положення /Київ:Держстандарт, 1991, 1,3 др.арк.

6. Деякі аспекти входження агропромислового комплексу у ринкові відносини.Київ: Держстандарт, 1992, 2,1 др.арк.

7. Державне регулювання виробництва у агропромисловому комплексі. Київ:Держстандарт, 1992, 2,5 арк.

8. Пропорційний розвиток АПК - запорука успішної реалізації Продовольчої програми. Київ: Знання, 1984, 1,5 др.арк., в т.ч. автора- 1,3 др.арк.

9. Шляхи удосконалення структури агропромислового комплексу. Київ: Знання, 1985, 1 др.арк.

10. Економічні передумови вирішення продовольчої проблеми в Українській РСР, Київ: УНДІСОСГ, 1988, 6,3 др.арк., в т.ч. автора- 1,2 др.арк.

11. Скорочення втрат продукції рослинництва у процесі виробництва, заготівель, збереження і переробки. Київ: Урожай, 1983, 4,7 др.арк., в т.ч. автора- 1,5 др.арк.

12. Наукові основи ведення сільського господарства зони Степу УРСР в системі агропромислового комплексу. Київ: Урожай, 1982, 35,7 др.арк. в т.ч. автора - 0,2 др.арк.

13. Наукові основи ведення сільського господарства зони Лісостепу УРСР в системі агропромислового комплексу .Київ: Урожай, 1982, 33,6 др.арк. в т.ч. автора- 0,3 др.арк.

14. Наукові основи ведення сільського господарства зони Полісся УРСР в системі агропромислового комплексу. Київ: Урожай, 1982, 31,5 др.арк. в т.ч. автора- 0,8 др.арк.

15. Науково-технічний прогрес, його соціально-економічні наслідки на період до 2005 року по Українській РСР. Київ: Наукова думка, 1984, 15 др.арк. в т.ч. автора- 0,8 др.арк.

16. Фонди переробних заводів - Хлібороб України, 1973, №12, 0,4 арк.

17. Удосконалення сировинних зон міжгосподарських консервних заводів - Вісник сільськогосподарської науки, 1978, №2, 0,2 др.арк.

18. Проблеми вирівнювання економічних умов спеціалізованих господарств. Міжвідомчий збірник "Соціально-економічні умови розвитку міжгосподарської кооперації і агропромислової інтеграції та удосконалення економічного механізму господарювання. Москва, ВНЕСХ, 1980, 0,3 др.арк.

19. Тенденції удосконалення організаційної структури агропромислового комплексу - В книзі "Комплексна програма НТП та його соціально-економічних наслідків на 1985 - 2005 р.р. Київ: Наукова думка, 1983, 1,3 др.арк.

20. Організація сировинних зон бурякоцукрових заводів.- Сахарная промышленность. 1984, №7 0,3 др.арк.

21. Системний аналіз розміщення і розвитку бурякоцукрового продуктового підкомплексу - Вісник сільськогосподарської науки, 1984, №11 0,4 др.арк., в т.ч. автора 0,2 др.арк.

31. Міжгалузеве планування в системі агропромислового комплексу УРСР. Тези доповідей республіканської науково-практичної конференції "Удосконалення управління виробництвом в системі АПК", Київ, 1984, 0,2 др.арк.

32. Особливості планування кінцевого продукту в АПК. Тези Всесоюзної наукової конференції "Проблеми агропромислового комплексу СРСР, Рига, 1986, 0,1 др.арк.

33. Прогнозування виробництва кінцевого продукту в АПК. Тези доповідей Всесоюзної науково-практичної конференції "Проблеми розвитку і розміщення АПК СРСР" Москва, 1987, 0,1 др.арк.

34. Вплив державних закупок і цінового механізму на господарюванні відносини. Тези доповідей на Всесоюзній науково-технічній конференції "Удосконалення механізму в АПК", Рига, 1988, 0,1 др.арк.

35. Соціально-економічна необхідність переходу АПК УРСР до регульованої ринкової економіки. Матеріали Всесоюзної координаційної науково-методичної наради. "Проблеми економіки тру-

да і соціального розвитку села", Київ, 1991, 0,1 др.арк.

36. Соціально-економічні передумови приватизації в АПК Української РСР. Матеріали Всесоюної науково-методичної наради. "Проблеми економіки труда і соціального розвитку села" Київ, 1991, 0,1 др.арк./в співавторстві/

Рекомендації і методичні матеріали

37. Методичні рекомендації по територіальній організації виробництва і переробки сировини в АПК Української РСР. Київ.:Укр.НДІЕОСТ ім. О.Г.Шліхтера, 1983, 2 др.арк.

38. Методичні рекомендації по ТБО створення плодоовоче-консервних /агропромислових/ об'єднань., Київ: Мінхарчпром, 1982, 2,4 др.арк. в т.ч. автора 0,7 др.арк.

39. Методичні рекомендації по розвитку міжгосподарської кооперації і агропромислової інтеграції у співгоспстві. Москва, ВНІЕСХ, 1981, 2 др.арк. в т.ч. автора 0,5 др.арк.

40. Методичні рекомендації по розвитку міжгосподарської кооперації у насадництві зернових культур і багаторічних трав. Москва. ВНІЕСХ, 1981 1 др.арк., в т.ч. автора 0,5 др.арк.

41. Методичні рекомендації по оптимальним розмірам міжгосподарських і агропромислових формувань. Київ.: МСХ УРСР, 1982, 2 др.арк., в т.ч. автора 0,5 др.арк.

42. Методичні рекомендації по удосконаленню організації переробки плодоовочевої продукції у колгоспах, радгоспах і міжгалузевих об'єднаннях. Київ: МСХ УРСР, 1982, 1 др.арк.в т.ч. автора 0,3.

43. Рекомендації по розробці комплексної програми якісного покращення продовольчого постачання населення на 1991-2000рр. Київ: Держагропром, 1987, 1 др.арк.в т.ч. автора 0,3 др.арк.

44. Методичні рекомендації по скороченню втрат у бурякоцукровому виробництві. Київ: УНДІЕОСХ, 1988, 2 др.арк., автор керівник творчого колективу, особисто автора 1 др.арк.

45. Методичні рекомендації по скороченню втрат насіння соняшника. Київ: УНДІЕОСТ, 1988, 1,5 др.арк., в т.ч. автора 0,3 др.арк.

Наукові звіти, доповіді, пропозиції

46. Розробити пропозиції по удосконаленню структури продовольчого комплексу АПК УРСР. Науковий звіт по договірній те-

матиці N1740 Київ: УНДІАПВ, 1991 2 др.арк.

47. Розробити індустриальну технологію виробництва сировини в умовах агропромислової інтеграції. Науковий звіт. К. УНДІЕОСГ. 1978 0,5 др.арк., в т.ч. автора 1 др.арк.

48. Розробити принципи і організаційні форми поєднання сільського господарства з переробною промисловістю. Науковий звіт. Київ: УНДІЕОСГ, 1980, 6,5 др.арк., в т.ч. автора 1,2 др.арк.

49. Розробити пропозиції по розвитку і подальшому удосконаленню розміщення переробної промисловості в системі АПК УРСР. Науковий звіт. Київ: УНДІЕОСГ, 1985, 10 др.арк., в т.ч. автора 2,5 др.арк.

50. Розробити пропозиції по удосконаленню виробництва, системи заготівель, реалізації і переробки плодовоовочевої продукції у підрозділах Одеського агропромислового об'єднання "Одесплодоовощпром". Науковий звіт. Київ: УНДІЕОСГ, 1979, 6 др.арк., в т.ч. авто. з 1,2 др.арк.

51. Основні напрями удосконалення структури АПК України. Науковий звіт. Київ: УНДІАПВ, 1991, 3 др.арк., в т.ч. автора 2,7 др.арк.

Обсяг - 2 др.арк.

465739

AB 27.588